

УДК 341.13

DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.283>

Наталія Валеріївна Глинська

Відділ проблем кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-5835-3798>

РОЗУМНІСТЬ ЯК ВЕКТОР ПРАВИЛЬНОЇ ПРІОРИТИЗАЦІЇ В «ІНТРУЗИВНОМУ СЕГМЕНТІ» КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

*Інтерпретатор може розуміти закон краще, ніж його
творець, закон може бути мудрішим, ніж його автор – він, власне,
мусить бути мудрішим, ніж його автор*
Г. Радбрух

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена зростанням інтенсивності втручання держави в права та свободи особи в межах кримінального провадження, особливо в його інтрузивному сегменті, а також цифровізацією процесуальної діяльності, що посилює ризики надмірного або формалізованого застосування процесуального примусу. У загальному вимірі правильної пріоритизації (у дусі верховенства права) при зважуванні приватних та суспільних інтересів формальна відповідність рішень вимогам законності та пропорційності не завжди гарантує їх справедливість, оптимальність і відсутність свавілля, що актуалізує потребу в осмисленні розумності як самостійного стандарту правозастосування. Метою статті є теоретико-правове обґрунтування розумності як системоутворюючого принципу кримінального провадження, визначення її співвідношення з пропорційністю та доведення доцільності нормативного закріплення відповідної засади. Методологічну основу становлять діалектичний і системний підходи, формально-юридичний аналіз процесуальних норм, логічні методи узагальнення й аргументації, а також порівняльно-правове дослідження практики Європейського суду з прав людини щодо критеріїв необхідності втручання та достатності його обґрунтування. У результаті доведено, що пропорційність є необхідним, але не вичерпним елементом ширшого стандарту розумності, який охоплює оцінку оптимальності засобів, мінімізації шкоди, належної мотивації та наявності ефективних гарантій проти зловживань. Обґрунтовано концепцію «цифрової розумності», що передбачає врахування не лише обсягу, а й якості втручання в сферу приватності, з урахуванням технічних характеристик доступу до електронних даних, тривалості їх зберігання та потенціалу вторинного використання. Розумність визначено як індикатор процесуальної добросовісності та механізм обмеження дискреції, що трансформує формально допустиме втручання в модель «до-

зволено настільки, наскільки необхідно». Практична цінність дослідження полягає у формулюванні пропозиції щодо нормативного закріплення вимоги розумності як універсального критерію оцінки процесуальних дій та рішень із метою посилення гарантій прав людини та утвердження людиноцентричної орієнтації кримінальної процедури.

Ключові слова: розумність; пріоритизація; інтрузивність; цифровізація; кримінальне провадження дискреція; процесуальна доброчесність.

Nataliia V. Glynska

Department of Criminal Procedure and Judiciary Research
Academician Stashis Scientific Research Institute
for the Study of Crime Problems of
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-5835-3798>

REASONABLENESS AS A VECTOR OF PROPER PRIORITIZATION IN THE «INTRUSIVE SEGMENT» OF CRIMINAL PROCEEDINGS

*An interpreter may understand the law better than its creator;
the law may be wiser than its author – indeed, it must
be wiser than its author
G. Radbruch*

Abstract. *The relevance of this study is conditioned the increasing intensity of state interference with individual rights and freedoms within criminal proceedings, particularly in its intrusive segment, as well as the ongoing digitalization of procedural activity, which amplifies the risks of excessive or formalized application of procedural coercion. Formal compliance of decisions with the requirements of legality and proportionality does not always guarantee their fairness, optimality, or protection against arbitrariness, which necessitates reconsidering reasonableness as an autonomous standard of law enforcement. The purpose of the article is to provide a theoretical and legal substantiation of reasonableness as a system-forming principle of criminal proceedings, to determine its correlation with proportionality, and to justify the expediency of its normative consolidation. The methodological framework includes dialectical and systemic approaches, formal-legal analysis of procedural norms, logical methods of generalization and argumentation, as well as comparative legal analysis of the case-law of the European Court of Human Rights concerning the criteria of necessity of interference and the sufficiency of its justification. The study demonstrates that proportionality constitutes a necessary but not exhaustive element of the broader standard of reasonableness, which encompasses the assessment of optimality of means, minimization of harm, proper reasoning, and the existence of effective safeguards against abuse. The concept of «digital reasonableness» is substantiated, requiring consideration not only of the scope but also of the qualitative characteristics of interference with privacy, including the technical features of access to electronic data, the duration of its storage, and the potential for secondary use. Reasonableness is defined as an indicator of pro-*

cedural integrity and a mechanism for limiting discretion, transforming formally permissible interference into a model of «permissible only to the extent necessary.» The practical value of the research lies in substantiating the proposal to normatively enshrine the requirement of reasonableness as a universal criterion for assessing procedural decisions and actions in order to strengthen human rights guarantees and affirm the human-centered orientation of criminal procedure.

Keywords: *reasonableness; prioritization; intrusiveness; digitalization; criminal proceedings; discretion; procedural integrity.*

ВСТУП

Інтрузивний сегмент кримінального провадження характеризується найбільш інтенсивним втручанням держави у сферу прав і свобод людини. У цій площині вирішальне значення має не лише законність та обґрунтованість процесуальних дій та рішень, а й їх розумність як вектор правильної пріоритетності. Закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК) підстав і порядку застосування заходів процесуального примусу саме по собі не гарантує належної якості втручання в права особи. Як послідовно наголошує ЄСПЛ, втручання має бути не лише «передбаченим законом», а й «необхідним у демократичному суспільстві», тобто ґрунтуватися на *relevant and sufficient reasons* та супроводжуватися адекватними процесуальними гарантіями від свавілля.

Реалізація дискреції під час ухвалення суб'єктами кримінального провадження процесуальних рішень, що є підставою для застосування тих чи інших обмежень права та свобод людини, в дусі принципу верховенства права вимагає не формального, а *розумного* підходу в конкретній правовій ситуації. Саме засада розумності орієнтує правозастосувача на вибір об'єктивно необхідних, найменш обтяжливих та функціонально виправданих засобів процесуального впливу, запобігаючи формалізму й надмірній інтрузивності кримінального переслідування.

Хоча КПК України прямо чи імпліцитно оперує категоріями співмірності та пропорційності (зокрема статті 100, 132, 170, 234 КПК України), засада розумності має ширший зміст. У практиці ЄСПЛ тест «необхідності» не зводиться до абстрактного балансу інтересів, а передбачає оцінку доцільності, своєчасності, якості мотивування та наявності альтернатив. Тому навіть формально пропорційне втручання може бути визнане таким, що не відповідає стандарту *necessary in a democratic society*, якщо воно не є оптимальним або належно обґрунтованим. Закріплений у ст. 8 КПК України пріоритет прав і свобод людини в інтрузивному сегменті набуває не декларативного, а операційного характеру: через призму розумності має оцінюватися не лише допустимість втручання, а й його момент, обсяг, інтенсивність та співвідношення з менш обтяжливими процесуальними засобами. Аналогічний підхід простежується в практиці ЄСПЛ, де Суд вимагає індивідуалізації втручання з урахуванням конкретних обставин справи.

Особливо підкреслимо, що сучасне кримінальне провадження дедалі більше зміщується в цифрову площину: тимчасовий доступ до електронних носіїв, мо-

більних телефонів, хмарних сервісів, облікових записів і телекомунікацій фактично дозволяє реконструювати цілісну модель приватного життя особи. За таких умов навіть формально обмежений за обсягом захід, зокрема тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем, комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем (ст. 159 КПК), за своїм змістом може бути значно інтенсивнішим, ніж традиційні слідчі дії, що об'єктивно актуалізує вимогу «цифрової розумності». Розвиток цифрових технологій випереджає темпи нормативного регулювання, унаслідок чого застосування таких інститутів КПК України, як тимчасовий доступ до речей і документів, обшук або НСРД, відбувається в умовах нових технічних реалій. У цих умовах саме засада розумності виконує функцію методологічного орієнтира для слідчого судді, дозволяючи заповнювати прогалини без розширення меж інтрузивності кримінального переслідування.

З урахуванням глобальної цифровізації суспільства надто актуальною є проблема забезпечення розумності «цифрового втручання». Так, доступ до електронних даних, як форма втручання в приватне життя, у практиці ЄСПЛ оцінюється не лише через призму пропорційності, а й через вимогу логічного й обґрунтованого процесуального механізму, що гарантує передбачуваність і захист індивідуальних прав на приватність – той самий елемент, який у кримінальному процесі України потрібно відтворювати як вимогу *цифрової* розумності.

Таким чином, розумність виконує функцію запобіжника проти формалізму та процесуального свавілля в діяльності органів досудового розслідування і слідчого судді. Вона вимагає не механічного застосування дозволених законом заходів, а їх осмисленого вибору та мотивування з позицій необхідності, ефективності й мінімізації втручання, що узгоджується з вимогами ЄСПЛ щодо наявності *relevant and sufficient reasons* у кожному рішенні, пов'язаному з обмеженням прав людини.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Категорія «розумність» як правовий феномен завжди перебувала в орбіті наукової уваги як вітчизняних, так і зарубіжних вчених як *на загальнотеоретичному рівні* (А. Барак, В. С. Бігун, Дж. Велес, Р. Зіммерман, М. Каппеллеті, А. А. Козловський, М. В. Костицький, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, С. І. Максимов, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. В. Петришин, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, П. М. Рабінович, Б. Р. Страшинський, О. Д. Тихомиров, Т. І. Фулей, С. В. Шевчук та ін.), так і *на галузевому-правовому рівні* (О. П. Васильченко, М. І. Костін, Р. А. Майдачник В. Ф. Погорілко, С. О. Погрібний М. В. Савчин М. Є. Шумило та ін.).

У кримінальній процесуальній доктрині здебільшого досліджувалися лише окремі аспекти розумності в контексті стандартів доказування, інституту розумних строків (В. В. Вапнярчук, І. В. Гловюк, М. С. Городецька, А. Донченко, О. В. Капліна, С. О. Ковальчук, Г. Р. Крет, Л. М. Лобойко, Х. Р. Слюсарчук, О. М. Толочко та ін.). Питання ж екстраполювання виміру розумності на всю кримінальну процедуру є малодослідженими. Автором у попередніх працях (2013–2015) дослі-

джено сутність стандарту розумності як виміру доброякісності процесуального рішення й обґрунтовано практичну доцільність введення цього поняття до обігу кримінальної процесуальної науки [1]. У 2022 році Т. Лоскутовим висвітлені питання правового регулювання засади розумності в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану [2].

Тож питання теоретико-правового виміру принципу розумності в кримінальному процесі все ще залишаються малодослідженими, що ускладнює концептуалізацію його в цій царині та обумовлює доцільність і актуальність обраної теми

Метою статті є теоретико-правове обґрунтування розумності як самостійного системоутворюючого стандарту кримінального провадження, визначення його місця в співвідношенні з принципом пропорційності в інтрузивному сегменті кримінальної процедури, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо нормативного закріплення засади розумності в КПК України з метою підвищення рівня процесуальної доброчесності, мінімізації інтрузивності кримінального переслідування та посилення гарантій захисту прав і свобод людини, зокрема в умовах цифровізації кримінального провадження.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: з'ясувати теоретико-правову природу категорії розумності та її функціональне призначення в кримінальному процесі; визначити співвідношення розумності, законності та пропорційності, довівши, що пропорційність є необхідним, але не вичерпним елементом ширшого стандарту розумності; проаналізувати підходи ЄСПЛ до оцінки «необхідності в демократичному суспільстві», стандарту *relevant and sufficient reasons* та вимоги належних гарантій проти зловживань як складових виміру розумного втручання; охарактеризувати роль розумності як обмежувача дискреції органів кримінального провадження в інтрузивному сегменті; обґрунтувати концепцію «цифрової розумності» як якісного стандарту оцінки втручання при отриманні та використанні електронних доказів; сформулювати пропозиції щодо нормативного закріплення засади розумності в кримінальному процесуальному законодавстві України.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження становить комплекс сучасних загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, застосованих із урахуванням природи розумності як оціночного правового стандарту та її функціонування в інтрузивному сегменті кримінального провадження. При цьому ми виходили насамперед із визнання об'єктивного характеру розумності кримінальної процедури, необхідності забезпечення узгодженості її реалізації з принципом верховенства права та стандартами захисту прав людини.

Загальнотеоретичним підґрунтям дослідження виступив *діалектичний* метод, який дозволив розглянути розумність як динамічну категорію, що розвивається у взаємодії з принципами законності, пропорційності та процесуальної доброчесності, а також із практикою ЄСПЛ. *Системний* метод забезпечив аналіз ро-

зумності як елементу цілісної системи кримінально-процесуальних гарантій, що обмежують дискрецію органів досудового розслідування та суду.

Формально-юридичний метод застосовано для дослідження положень КПК України, з'ясування змісту нормативних конструкцій, пов'язаних із межами процесуального розсуду, та обґрунтування пропозицій щодо нормативного закріплення засади розумності. *Логічні прийоми аналізу, синтезу, індукції та дедукції* використано для визначення співвідношення розумності й пропорційності, встановлення їх ієрархічного характеру та виявлення випадків формально пропорційних, але фактично нерозумних процесуальних рішень.

Порівняльно-правовий метод дав змогу проаналізувати підходи ЄСПЛ до оцінки «необхідності в демократичному суспільстві», стандарту *relevant and sufficient reasons* та вимоги належних гарантій проти зловживань, а також інтегрувати ці підходи в національний кримінальний процесуальний контекст. Метод *моделювання* використано для формування теоретичної конструкції засади розумності як універсального регулятора правозастосовного розсуду, зокрема в умовах цифровізації кримінального провадження. При цьому всі наукові методи дослідження використовувалися у взаємозв'язку і взаємозалежності, що сприяло забезпеченню всебічності, повноти, об'єктивності дослідження та дозволило закласти фундамент для подальших можливих напрямів розвитку теоретичних уявлень про досліджуване явище.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

У правовій державі, яка визнає верховенство права, для суддів, прокурорів та слідчих зростає значення володіння «гуманітарною компетенцією», яку можна умовно визначити як грамотність у взаємодії з іншими людьми чи з самим із собою основою якої є цінність людини, природним є залучення до сфери правового регулювання феноменів та явищ, що відображають сутність суб'єктивної загальнолюдської природи. З огляду на це останнім часом увагу вчених-процесуалістів знову привернула категорія «розумність», яка, хоча і походить із одного синонімічного ряду терміну «доцільність», проте наповнена своїм правовим змістом, цілком відповідає духу сучасного праворозуміння й вписується в концепцію принципу верховенства права.

Категорія «розумності» є іманентною праву та простежується в його розвитку протягом усього історичного шляху, що саме по собі свідчить про її органічний і сутнісний зв'язок із правовим регулюванням. Як зазначає С. В. Шевчук, «концепт розумності відповідає як на теоретичні питання (суть проблеми), так і на практичні питання (що має бути зроблено й що є добрим). У праві розумність використовується для оцінки дій, рішень, осіб, правил та інститутів, а також аргументів та суджень... Ідея розумності вимагає, щоб всі фактори, які можуть мати важливе значення у відповіді на практичне питання, були враховані та зібрані у правильному співвідношенні один для одного для того, щоб обґрунтувати рішення, що дає відповідь» [3, с. 676].

Сучасні правознавці зміст засади розумності вбачають у вимозі обґрунтованості та послідовності поведінки суб'єктів права (у т.ч. суб'єктів владних повноважень), встановленні необхідності їх розсудливості й обачності. Суб'єкти мають зважувати власні дії з урахуванням їхнього значення та наслідків, аби визначити шкоду, яку вони можуть завдати, зіставляти власну оцінку з оцінкою інших. Принцип розумності вимагає перевіряти дії цих осіб на відповідність здоровому глузду [4, с. 74].¹

І хоча поняття розумності традиційно пов'язується з окремими правовими традиціями й активно використовується в судовій аргументації, зокрема в прецедентних системах, за своєю природою воно має універсальний характер і належить до загальних правових категорій. Незалежно від особливостей правової сім'ї, розумність виконує функцію нормативного орієнтира як у законодавстві, так і в правозастосовній практиці, слугуючи інструментом забезпечення справедливості, пропорційності та недопущення свавілля².

¹ Як ми вже раніше зазначали, ключовими для концептуального уявлення сутності цієї категорії у правозастосовному зрізі на галузевому рівні є наступні аспекти: – основою правової вимоги розумності правозастосування є ідея гармонізації (досягнення оптимального компромісу) між різними приватними та суспільними інтересами. Межа розумності – це дія чи рішення, що справедливо враховує інтереси обох сторін: як діючого суб'єкта, так і того, в чий інтересх встановлено вимогу розумності; – ключовим моментом для оцінки розумності таких обмежувальних дій стає їх співмірність, що визначається шляхом співвідношення шкоди, яка завдається прийнятим рішенням чи вчиненою дією, тим чи іншим благам, охоронюваним законом, із реальною можливістю їм запобігти. Отже, квінтесенцією (сутністю) розумності як виміру будь-яких правових явищ є обґрунтованість та співмірність корегуючих дій; – розумність як інтелектуальна основа правозастосовної діяльності завжди апелює до *здорового глузду* правозастосовника, – коли закон надає можливість обрання рішення з урахуванням конкретних фактичних обставин, технологія визначення його розумності, апелює до життєвого досвіду та природної властивості міркувати, робити логічні висновки та прогнози щодо розвитку причинно-наслідкових зв'язків; – розумність і законність у праві є поняттями взаємопов'язаними і водночас нерівнозначними. Самостійній вимозі розумності відповідає застосування закону на підставі збалансованого врахування прав, свобод та інтересів учасників процесу, а також його цілей; – для нормативного закріплення вимоги розумного правозастосування може використовуватися не лише термін «розумність», а й ряд оцінних понять, що визначають ту чи іншу зону дискреції. Адаптуючи ці загальні положення до правозастосовної діяльності в сфері кримінального провадження, слід зазначити, що *вимога щодо розумності фактично означає необхідність застосовувати закон на основі збалансованого врахування прав, свобод та законних інтересів усіх осіб, які беруть участь у процесі, а також цілей кримінального провадження* [5, с. 423–426].

² Категорія «розумність» належить до функціонально значущих елементів системи правового регулювання, широко та багатогранно використовується в міжнародному праві, національному законодавстві, а також в інтерпретаційній практиці. Так, зокрема, ст. 1 Загальної декларації прав людини (прийнятої на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН резолюцією 217 А (III) від 10.12.1948) проголошує: «Усі люди народжуються вільними та рівними в своїй гідності й правах. Вони наділені *розумом* (курсив наш – Н. Г.) і совістю та повинні поводитися один із одним у дусі братерства». Як приклад, що демонструє багатозарову картину правових конструкцій, що використовують категорію «розумність», може слугувати ЦК, у нормах якого йдеться про: розумну ціну та розумний строк (статті 672, 684, 704, 874), розумні витрати (статті 877, 878), розумні заходи, що вживаються для зменшення збитків (статті 616, 988), розумне ведення справ (ст. 122), розумне передбачення зміни обставин (ст. 652), а також інші випадки, в яких фактично йдеться про з'ясування мотивів розумності (ст. 634). Більш докладно ми розглядали зміст та сутність цієї категорії в контексті стандартів якості процесуальних рішень [5].

Розумність (*reasonableness*) широко використовується в рішеннях ЄСПЛ.¹ Щодо сфери кримінального процесу слід зазначити, що термін «розумний» у практиці Євросуду застосовується, як правило, словосполученням з іншими поняттями (розумні підозра, сумнів, строки тощо). При цьому Суд у своїй практиці систематично формулює сукупність критеріїв розумності тих чи інших правових категорій, що мають безпосереднє *інструментальне значення* для оцінки позитивного зобов'язання держави щодо забезпечення конвенційних прав та свобод людини.

Так, зокрема, *стандарт «обґрунтованої розумної підстави»* (*reasonable suspicion / relevant and sufficient reasons / reasonable justification*) у практиці ЄСПЛ означає наявність фактичних даних, які можуть об'єктивно переконати неупередженого спостерігача в доцільності втручання в права особи чи в контексті «розумної підозри» – у тому, що відповідна особа могла вчинити злочин. Тим самим указаний стандарт виконує *гарантійну функцію*, відмежовуючи допустиме втручання від свавільного та запобігаючи використанню процесуальних повноважень «про всяк випадок».

Стандарт «поза розумним сумнівом» («*beyond the reasonable doubt*») не означає доказування без сумнівів. Такі сумніви можуть мати місце. Головне, щоб вони були розумними. Розумним є сумнів, який ґрунтується на певних обставинах і здоровому глузді, впливає зі справедливого й зваженого розгляду всіх належних і допустимих відомостей, а за браком останніх, є таким, що змушує особу втриматися від прийняття рішення в питаннях, які мають найбільш важливе значення [7, с. 157].

Стандарт «розумного очікування приватності» (*reasonable expectation of privacy, legitimate expectations*) у практиці ЄСПЛ використовується для визначення того, чи підпадає певна сфера життя, інформація або поведінка особи під захист статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Суд виходить із того, що навіть у публічному або напівпублічному середовищі особа може мати розумне очікування приватності, якщо з огляду на характер інформації, контекст її збирання та використання, а також відсутність попередження чи альтернатив, вона могла обґрунтовано розраховувати на недопущення втручання. Цей стандарт має об'єктивний характер і слугує відправною точкою для оцінки допустимості втручання, зокрема в справах про доступ до ко-

¹ Це має місце, зокрема, при оцінці якості вжитих державою правозастосовних заходів, зокрема їх підставності, необхідності й доцільності (*Aleksanyan v. Russia*) меж повноважень компетентних органів стосовно їх можливостей втручання в конкретне право людини (*Keegan v. the United Kingdom*); домірності обмежень прав людини (*Kanellououlou v. Greece*); тривалості судового провадження; можливостей сторін цивільного процесу представити свою справу перед судом; відхилення від засади юридичної рівності при розгляді вимог про порушення права не зазнавати дискримінації (*Petrovic v. Austria*); міри відповідності конкретним обставинам справи ступеня визначеності, притаманного нормам закону, застосовуваним державою до їх адресата (*McLeod v. the United Kingdom*); відповідності поведінки особи тому рівню передбачення, який вимагається від неї з урахуванням її соціального статусу й конкретних обставин справи (*Krasula v. Russia*) [6, с. 456–457].

мунікацій та цифрових даних, що було розвинуто, зокрема в рішеннях *Halford v. the United Kingdom*; *Amann v. Switzerland*; *Copland v. the United Kingdom* *Bărbulescu v. Romania* та ін.

Щодо національного кримінального процесуального законодавства, то термін «розумні строки» вже органічно вписався в національну правову матерію й отримав нормативну регламентацію в кримінальному процесуальному законодавстві (ст. 28 КПК та ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Разом із тим регулятивний потенціал цієї категорії є значно ширшим за позначені інститути, адже з урахуванням її соціально-правової природи фактично стає додатковим регулятором реалізації правозастосовної дискреції. Як влучно окреслив цей функціонал розумності С. Рабінович, у контексті діяльності ЄСПЛ: принцип розумності не лише виражає внутрішні закономірності інтелектуального вимірювання, зважування Судом тих благ, контроль за розподілом яких здійснюється – Суд звертається до згаданої категорії й для характеристики обґрунтованості власних оцінок певних обставин справи. Тут розумність виступає в модусі очевидності [6, с. 456–457] («розумність у модусі очевидності»).

Будучи адресована перш за все до законодавця (розумний закон), природньо-правова засада розумності «реалізується», «оживає» наповнюється дедалі конкретнішим змістом поступово, у міру наближення суб'єкта пізнання до індивідуальної правової ситуації. Проте таке наближення не може розглядатись як просте дедукування нормативного змісту із загального принципу. Пошук межі розумності в кожному конкретному випадку значною мірою спирається на ірраціональні складники – правове чуття, інтуїцію, які виступають суб'єктивними критеріями правильності знайденого рішення» [8].

Слушним є твердження Т. Лоскутова про існування гіпотетичної презумпції про те, що «засада розумності використовується всіма суб'єктами кримінального процесу... Не виникає сумніву, що кожен суб'єкт кримінальної процесуальної діяльності має діяти розумно, тобто обґрунтовано, послідовно, розсудливо й обачливо. Під час реалізації процесуальних норм учасник кримінального провадження повинен керуватися здоровим глуздом» [2].

Розумність як інтелектуально-ціннісна основа цілеспрямованої правозастосовної діяльності пронизує все кримінальне провадження та знаходить своє відображення в процесуальних рішеннях, що ухвалюються в його перебігу. У підході ЄСПЛ ефективність правового захисту досягається не самим фактом законності втручання, а його відповідністю стандартам *reasonable*, *necessary* та *proportionate*, які вимагають індивідуалізованої оцінки обставин кожної справи. Саме розумне застосування навіть формально «якісного» закону дозволяє забезпечити ефективне індивідуальне правове регулювання, досягти справедливого балансу між конкуруючими інтересами та максимально захистити права й законні інтереси особи як пріоритет кримінального процесу. Водночас досягнення такої збалансованості як характеристики нормативного регулювання й правозастосовної практики

є складним завданням, вирішення якого можливе лише за умови виваженого, аргументованого й контекстуально чутливого, а тож розумного підходу.

Імпліцитно вимога розумності «вбудована» в кримінальну процесуальну форму та термінологічно позначається будь-яким терміном, що окреслює межі допустимого розсуду правозастосовних органів, зокрема шляхом надання їм повноважень діяти «може» або «вправі», ухвалювати рішення «у разі необхідності» чи «на розсуд», а також через застосування оціночних понять при визначенні підстав для ухвалення кримінальних процесуальних рішень («достатні дані», «достатні докази» тощо), що об'єктивно потребує від суду здійснення індивідуалізованої, аргументованої та контекстуально зумовленої оцінки.

Розумність як раціонально-оціночна основа правозастосовної діяльності виконує керівну функцію при вирішенні більшості процесуальних питань, оскільки передбачає застосування закону з урахуванням балансу прав, свобод і законних інтересів учасників процесу та цілей кримінального провадження. Самостійного критеріального значення вимога розумності набуває насамперед у межах реалізації дискреційних повноважень, коли правозастосовний орган обирає із кількох допустимих варіантів той, що є найменш обтяжливим для охоронюваних законом особистих благ. У цьому вимірі розумність виступає вектором правозастосування, орієнтуючи на ухвалення в межах закону оптимального, з позицій здорового глузду, рішення, яке поєднує ефективність кримінального провадження з максимально можливим у конкретній ситуації захистом прав і свобод особи.

Ми цілковито підтримуємо Т. Лоскутова в тому, що «в обстановці воєнного стану, коли відповідні кримінальні процесуальні приписи залишаються недосконалими та нестабільними засада розумності (здоровий глузд) як ніколи є актуальною для кримінального провадження. Правовий режим воєнного стану не звільняє державні органи України від виконання обов'язку здійснити ефективне розслідування та провести справедливий судовий розгляд обставин вчиненого кримінального правопорушення. І це, зокрема, можливо шляхом реалізації засади розумності». Водночас учений вбачає в цій категорії, на наш погляд, обмежений регулятивний потенціал. На його думку, спеціальна засади розумності дозволить суб'єктам кримінального провадження здійснювати процесуальну діяльність за наявності певних прогалів у кримінальних процесуальних нормах виходячи із міркувань здорового глузду та конкретних обставин проведення бойових дій. Утім автор виводить із регулятивної зони цієї засади інтрузивний сегмент правового регулювання. На його думку, у ситуаціях, пов'язаних із обмеженням прав і свобод людини повинна існувати заборона щодо застосування спеціальної засади розумності в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. За таких обставин протидія кримінальним правопорушенням усупереч засаді законності, верховенства права не виправдовує використання здорового глузду навіть у складній обстановці виконання воєнних дій. Оскільки з'являється високий ступінь вірогідності свавілля з боку органів, що здійснюють кримінальне провадження» [2]. Дозволимо собі не погодитись із цим, адже функціональне призначення за-

провадження цієї категорії як регулятора правозастосовної діяльності вбачається в установленні певної межі *належної поведінки* правозастосовника в тих правових ситуаціях, коли закон надає можливість обрати різні її варіанти (тобто *розумність у межах*, утім *не на заміну закону*)¹.

Пропорційність як необхідний, але не вичерпний інструмент оцінки розумності втручання в права та свободи людини

У сегменті застосування обмежень прав та свобод людини розумність як правовий регулятор є квінтесенцією принципу *пропорційності* (*співмірності, адекватності*) у його сучасному розумінні. Так, традиційний трикроковий тест на пропорційність, який на думку сучасних дослідників, має універсальний правовий характер, не є прямолінійним та потребує ранжування цінностей кримінальної процедури. У контексті оцінки правомірності обмеження державою гарантованих прав та свобод він зводиться до встановлення: *належності* (використані засоби мають бути належними для досягнення легітимної мети), *необхідності* (використані засоби повинні мати найменш обтяжуючий ефект для тієї чи іншої цінності – критерій, на основі якого ЄСПЛ зважує конфліктні інтереси), *розумності, співмірності* (використані засоби мають бути пропорційними очікуваним результатам,

¹ Принагідно нагадаємо одну з тез формули Г. Радбруха про те, що законодавство там, де воно не перетворюється на свавілля, створює чи принаймні намагається створити справедливі правила поведінки через розумне, компетентне врахування протилежних інтересів. Тому за загальним правилом законодавство повинно застосовуватися навіть тоді, коли у правозастосовника існують певні сумніви щодо справедливості його змісту. Недопустимо щоразу відкидати закон із метою втілення справедливості [9, с. 89]. Формулою Радбруха вважається викладене ним положення про те, що конфлікт між справедливістю та правопевністю міг би бути вирішений так, що позитивне й гарантоване приписами та державною владою право має пріоритет навіть тоді, коли воно за змістом несправедливе і недоцільне; однак якщо суперечність діючого закону щодо справедливості сягне такого нестерпного рівня, що закон як «неправильне право» має поступитися справедливості. Неможливо провести чіткої межі між випадками «законного неправа» і законами, які залишаються чинним, незважаючи на їхній неправильний зміст. Однак можна провести іншу межу з усією чіткістю: там, де ніколи не прагнули до справедливості, де при встановленні позитивного права свідомо зрікалися рівності, яка є ядром справедливості, тоді закон – не тільки якесь «неправильне право», але, більше того, – він є неправовим за своєю природою, бо право, зокрема й позитивне, не можна визначити інакше, ніж як порядок і сукупність законів, покликаних за своєю суттю служити справедливості [9].

Розглядаючи конфлікт між двома елементами з «тріади» ідеї права – принципом правопевності та справедливості або між «спірним за змістом діючим законом і справедливим, але, не вираженим у формі закону, правом», Г. Радбрух зазначає, що його неможливо вирішити однозначно на користь правопевності, хоча й констатує, що «наявність закону завжди краще, ніж його відсутність» [10]. Що ж стосується ситуацій певної правової невизначеності то ч. 6 ст. 9 КПК дозволяє застосовувати загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК, що є підтвердженням відходу від формальних позитивістських традицій. При цьому в контексті загальної правозахисної ідеології кримінального судочинства офіційні суб'єкти кримінального провадження при застосуванні правової аналогії мають керуватися принципом верховенства права та виходити з пріоритетності забезпечення прав та свобод учасників кримінального провадження – з двох однаково можливих варіантів правової поведінки віддавати перевагу тому, за якого права й свободи людини будуть забезпечені в спосіб, який є найбільш сприятливим для особи. Тож це виключає будь-які свавільні рішення в інтрузивному сегменті в дусі «розумного доповнення» встановленої законом процедури, що входить у протиріччя з принципом *in dubio pro tributario* (пріоритет із найбільш сприятливим для особи тлумаченням норми права).

тобто тягар, який несе особа, не повинен бути надмірним щодо задоволення тієї чи іншої легітимної мети. Причому якщо критерії необхідності та належності більш менш базуються на нормативному механізмі, оцінка *співмірності* (*розумності*) застосованих обмежень є ключовим етапом, котрий «червоною стрічкою проходить через юриспруденцію ЄСПЛ... саме тут робиться балансувальна справа ...» [11 с. 118–120]¹. Ця справа є результатом творчості самого Суду, який *кожного* разу знову визначає співмірність застосованих обмежень прав та свобод людини з огляду на їх співставлення з тими цінностями, заради яких вони були допущені. При цьому Суд завжди вдається до конкретики щодо з'ясування питання про те, в чому саме полягав суспільний інтерес, чиї та які права могли бути порушені в разі незастосування обмежень, чи була така загроза реальною та чи не можна було б досягти вирішення інтересів правосуддя іншим шляхом². Практика ЄСПЛ свідчить про те, що оцінка співмірності обмежень прав людини, що допускаються в сфері кримінального процесу, не може бути формалізованою, адже є ситуативною щодо кожного конкретного випадку та здійснюється на емпіричному рівні (*ad hoc*)³. Водночас, з точки зору методології з'ясування питання, чи відповідав застосований рівень обмежень прав особи тій меті, яка таке обме-

¹ Зокрема, у справі «Яллох проти Німеччини» (*Jalloh v Germany*) [GC], 54810/00, 11.07.2006 (у цій справі спірні докази – наркотичні речовини, що були захопані в тілі заявника, – були здобуті за допомогою примусового введення блювотних засобів) ЄСПЛ при оцінці того, чи було порушене право заявника не свідчити проти самого себе, зважав на такі чинники, як характер і ступінь примусу, використаного для здобуття доказів; важливістю суспільного інтересу в розслідуванні й покаранні за розглядуване порушення; наявність у застосованій процедурі відповідних гарантій; використання матеріалів, здобутих у зазначений спосіб. При цьому ЄСПЛ у відповідному рішенні в цій справі зауважив, що оспорюваний захід був спрямований на дрібного вуличного торговця наркотиками, який продавав їх у відносно невеликому обсязі й зрештою був покараний шістьма місяцями позбавлення волі з відстрочкою виконання. Враховуючи обставини цієї справи суспільний інтерес у тому, щоб заявник був засуджений не може виправдовувати такого серйозного порушення його фізичної й психічної недоторканності [12, с. 309–311].

²
³ Проблему справедливого балансу, який належить підтримувати між правами особи і турботою про забезпечення належного відправлення правосуддя ЄСПЛ яскраво проілюстрував у рішенні у справі «Ворва проти Польщі» (*Worwa v Poland*, 26624/95, 27.11.2003), в якому, зокрема, зазначено, що призначення психіатричної експертизи з метою визначення психічного стану особи, обвинувачуваної у вчиненні правопорушення, залишається необхідним заходом для захисту осіб, здатних учинити правопорушення в стані часткової втрати своїх розумових здібностей. Проте органи державної влади зобов'язані переконатися, що такий захід не порушуватиме *справедливого балансу, який належить підтримувати між правами особи, зокрема правом на повагу до приватного життя, і турботою про забезпечення належного відправлення правосуддя* (курсив наш – Н. Г.). Однак у цій справі зазначеного балансу не було дотримано. Судові органи в межах територіальної юрисдикції одного суду викликали заявницю повістками для проходження психіатричної експертизи неодноразово й через короткі проміжки часу. Крім того, кілька разів після того, як вона приїздила до призначеного місця, її відправляли додому, кажучи, що на вказаний у повістці день ніхто про обстеження не домовлявся. Суд, попри те, що заявниця була учасницею великої кількості спорів, вважає, що судові органи не діяли з належною обачністю. Тож втручання в користування заявницею своїм правом на повагу до її особистого життя було не виправданим (див.: [12, с. 181]).

ження зумовила, є «чи не найскладнішим» [13, с. 26]¹. Безперечно, суб'єктивні чинники процесу прийняття рішень обумовлюють той факт, що стандарт розумності, застосований в двох подібних випадках, не завжди приведе до ідентичних висновків.

Так, з урахування комплексного характеру правових підстав обрання запобіжних заходів можна зазначити про більшу доцільність при констатації необхідності взагалі застосування щодо особи певних примусових заходів із огляду на доведеність ризиків та наявність законних умов. Утім саме виходячи з розумного підходу має прийматися рішення щодо обрання конкретного виду й міри запобіжного заходу, відштовхуючись від того, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам та з урахуванням конкретики провадження. Доречно ілюструє викладене В. В. Михайленко, указуючи на те, що при встановленні слідчим суддею необхідності застосування запобіжного заходу, в першу чергу, слід оцінювати достатність для уникнення ризиків кримінального провадження особистого зобов'язання з покладенням обов'язків, передбачених ст. 194 КПК України. У разі ж висновку про недостатність найменш обтяжливого запобіжного заходу, послідовно «приміряти» до конкретної ситуації інші в порядку їх суворості («алгоритм суворості») [14, с. 105].

Чому пропорційність не вичерпує вимогу розумності

У контексті співвідношення розумності та пропорційності, зазначимо, що ці категорії знаходяться у взаємозв'язку та взаємозалежності, а тож не можуть протиставлятися одна одній. Оцінка пропорційності неможлива без аналізу розумності причин і способу обмеження як ключового етапу тесту, оскільки тільки розумне обмеження може бути пропорційним. Утім той факт, що непропорційне обмеження прав та свобод людини за своєю суттю є нерозумним, необґрунтованим, несправедливим, а отже, і незаконним, не позбавляє розумності самостійного значення як визначального орієнтиру, наповненого своїм правовим змістом, котрий функціонально спрямований на обмеження правозастосовного розсуду й покликаний запобігти необґрунтованому застосуванню процесуального примусу й інших обмежень прав та свобод².

¹ Умовно загальний алгоритм розумності застосування таких обмежень може бути представлений у вигляді сукупності наступних запитань: у чому полягають обмеження конституційних прав та свобод людини, що спричинені прийнятим рішенням? чи є потреби кримінального провадження, задля задоволення яких застосовані такі обмеження, законними та реальними? якої шкоди було б завдано в разі незастосування саме таких обмежень, та чи є вона більшою, ніж шкода, завдана особі (оцінка співмірності застосованих обмежень конституційних прав та свобод людини)? чи існує в межах, визначених законом, інший варіант вирішення цього правового питання, що забезпечив би задоволення потреб кримінального провадження без застосування обмежень конституційних прав та свобод людини чи шляхом їх менш суттєвого обмеження (відповідь на зазначене питання залежить від рівня переконливості мотивування прийнятого рішення)?

² Якщо виходити з того, що розумність набуває свого регулятивного потенціалу завжди, коли існує вибір, то сфера її дії поширюється на прийняття рішень, підстави та умови яких сформульовані за допомогою оціночних понять, обрання однієї з можливих альтернатив, прямо зазначених

У сучасній правовій доктрині домінуючим є підхід, відповідно до якого пропорційність розглядається як важливий, але не вичерпний елемент категорії розумності. Так, розуміння принципу розумності в праві вченими переважно пов'язується із системою критеріїв, які дозволяють здійснити її вимір або вимог, які покликані забезпечити розумність в юридичній діяльності. Зокрема, до таких вимог ученими відносяться: правомірність, тобто відповідність дій учасників правовідносин приписам правових норм; обґрунтованість, яка передбачає наявність певної підстави для вчинення особою тих чи інших дій, які не порушують права й інтереси інших осіб; доцільність або відповідність дій учасника правових відносин правам та інтересам інших учасників; пропорційність, яка передбачає співрозмірність тих чи інших явищ; передбачення учасниками правовідносин певних обставин, які можуть мати наслідком виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків, зокрема в договірних відносинах [15; 16; 17].

Таким чином, розумність постає як ширший оціночний стандарт, у межах якого пропорційність виконує інструментальну, а не визначальну роль: принцип розумності в кримінальному провадженні виконує функцію загального орієнтира належної процесуальної поведінки, тоді як принцип пропорційності є його спеціалізованим інструментом, покликаним забезпечити баланс між публічним інтересом та правами людини у випадках найбільш інтенсивного втручання. Ігнорування цього співвідношення призводить до підміни захисту прав людини міркуваннями процесуальної доцільності. Саме розумність дозволяє оцінювати альтернативи, мінімізацію шкоди, стиль і спосіб втручання, доповнюючи пропорційність *елементом практичної помірності*.

Відмітимо, що чинна модель засадничих гарантій, унормованих у КПК (законність, обґрунтованість, пропорційність) не охоплює всіх аспектів практичного вибору процесуальних рішень особливо в інтрузивному сегменті. У правозастосуванні часто виникають ситуації, коли захід є формально законним і навіть пропорційним, але очевидно надмірним, неекономним або процесуально «грубим»¹. Ілюстративним у цьому контексті є розуміння «цифрової розумності» як більш широкої категорії оцінки втручання в права й свободи людини, ніж традиційна

у законі, а також будь-які випадки, коли йдеться про аналогію права чи закону. Розумність як керівне начало правозастосовної діяльності виконує важливу функцію при оцінюванні законності й обґрунтованості попередніх рішень, а також впливає на характер висновку щодо впливу існуючих порушень на «загальну справедливість кримінального провадження», тим самим сприяючи досягненню балансу між справедливістю та правовою стабільністю рішень, що перевіряються.

¹ Дійсно, процесуальне втручання в права та свободи людини може бути пропорційним за масштабом, однак нерозумним, зокрема за відсутності об'єктивної процесуальної необхідності, коли мету можна досягти без його застосування або воно не здатне реально вплинути на вирішення завдань провадження. Наприклад, коли слідчий суддя дозволяє тимчасовий доступ до документів із мінімальним обсягом інформації (пропорційно), але ці документи або вже є в матеріалах справи, або можуть бути отримані добровільно, або не мають доказового значення. Аналогічно навіть пропорційне втручання не відповідає засаді розумності, якщо обраний засіб не є оптимальним і не становить найменш інтрузивного та найбільш ефективного способу досягнення процесуальної мети. Наприклад, проводиться обшук житла з конкретними чіткими межами (пропорційно), хоча бажана інформація може бути отримана через тимчасовий доступ (існує менш інтрузивний механізм).

пропорційність. У цифровому середовищі загроза правам зумовлюється не лише обсягом втручання, а й його якісними характеристиками – глибиною аналітики, можливістю подальшого використання даних, ризиком їх поєднання з іншими масивами інформації, тривалістю й умовами зберігання. Відтак формальна перевірка співмірності заходу поставленій меті вже не є достатньою. Позиція І. Каланчі щодо необхідності оцінки «технічної обґрунтованості» рішень про обшук, огляд, накладення арешту на електронні носії інформації або надання тимчасового доступу до комп'ютерних систем або окремих цифрових об'єктів яскраво демонструє цю різницю [18, с. 250]. Йдеться не лише про з'ясування наявності законної підстави та дотримання принципу пропорційності, а про комплексну перевірку: чи існує реальний технічний зв'язок між електронним носієм і подією кримінального правопорушення; чи можливо досягти мети менш інвазивним способом (наприклад, шляхом створення копії замість вилучення оригіналу); чи враховано специфіку електронних доказів (метадані, геш-суми, позначки часу) та стандарти їх обробки.

Таким чином, пропорційність цифрового втручання охоплює лише співвідношення мети й засобу втручання, тоді як розумність включає додатковий вимір – якісний, технічний, прогностичний. Вона вимагає оцінки не тільки «скільки» і «наскільки», а й «як саме», «з якими наслідками» та «чи існує менш ризиковий спосіб». Тож «... функція слідчого судді щодо доказів електронної форми набуває комплексного характеру: поєднання процесуального фільтра, технічної обізнаності, а також механізму первинного гарантування прав сторін» [18, с. 253].

ЄСПЛ у своїй прецедентній практиці систематично прямо чи імпліцитно наголошує про те, що пропорційність втручання не вичерпує вимоги розумності¹. У розвитку концепції розумного втручання ЄСПЛ підкреслює, що *adequate and effective safeguards against abuse* (належні гарантії захисту від зловживань) є частиною критеріїв «необхідності в демократичному суспільстві». Навіть якщо втручання формально відповідає пропорційності, без установлення таких гарантій воно може бути нерозумним і неприйнятним. Це яскраво простежується у формулюванні Суду концепту критеріїв *пропорційності втручання в приватні права*

¹ Навіть за дотримання балансу між публічним інтересом і правами особи втручання може бути нерозумним, якщо воно не є об'єктивно необхідним, оптимальним, своєчасним, процесуально якісним та функціонально виправданим у конкретному кримінальному провадженні. У цьому контексті Суд аналізує спосіб проведення втручання, його масштаб, часові рамки, альтернативи та формулює стандарт *relevant and sufficient reasons* як кумулятивний: поєднання логіки, фактичного обґрунтування та оцінки балансу прав і інтересів – без цього втручання не можна назвати розумним. Суд у своїй практиці вимагає, щоб обмеження прав містили доречні й достатні підстави (*relevant and sufficient reasons*) у внутрішніх рішеннях та законодавстві. Це не лише тлумачення пропорційності, а вимір розумності. У той час як відсутність *relevant and sufficient reasons* у мотивації втручання позбавляє його ознак розумності, навіть якщо формально воно могло бути пропорційним із погляду обсягу або цілей. Навіть пропорційне втручання не відповідає засаді розумності, якщо в рішенні або правовій нормі відсутні *relevant and sufficient reasons* підстави, чіткі процесуальні гарантії, адекватні механізми запобігання зловживанню та законодавча передбачуваність. У практиці ЄСПЛ такі вимоги є критеріями розумності, які доповнюють класичний тест пропорційності «*necessary in a democratic society*».

особи, охоронювані статтею 8 Конвенції, при застосуванні урядами засобів і процедур спостереження. Зокрема, у низці рішень ЄСПЛ наголошував, що невизначені або недостатньо передбачувані правові норми, які дозволяють органам влади втручатись у приватне життя, не відповідають стандарту *in accordance with the law*, навіть якщо національні органи стверджують, що їх дії пропорційні. Як правило Суд констатує, що заходи спостереження були надмірно широкими, не було проведено жодної оцінки необхідності такого спостереження й не було здійснено судового нагляду за цією діяльністю. Відповідно виконавча влада необмежено втручалася в приватне життя громадян (*Kruslin v. France, Amann v. Switzerland, Ben Faiza v. France; Szabó and Vissy v. Hungary. Roman Zakharov v. Russia ma in*)¹.

Інакше кажучи, саме вимір розумності, спираючись на пропорційність та обґрунтованість, у дискреційній зоні кримінальної процедури *трансформує «дозволено» у «дозволено настільки, наскільки необхідно» та є антиподом «процесуального максималізму» чи протистойть логіці «про всяк випадок», що є вкрай важливим у секторі найбільшої інтрузивності, зокрема цифрового втручання. Тому кожен параметр правомірного втручання (час, обсяг, спосіб, коло осіб, тривалість) має бути не лише допустимим, а й розумно мінімізованим (логіка «розумної мінімізації» за аналогією інституту розумного строку (ст. 28 КПК))². В ін-*

¹ Так, знаковим у контексті захисту особи від таємного спостереження є рішення ЄСПЛ у справі «Сабо та Віші проти Угорщини» *Szabó and Vissy v. Hungary*. У цій справі двоє громадян Угорщини оскаржували сумісність заходів спостереження, запроваджених у рамках антитерористичного законодавства Угорщини, з правом на недоторканність приватного життя. Заявники скаржилися на те, що до них потенційно можуть бути застосовані невинуваті та непропорційні заходи з метою нібито забезпечення національної безпеки, тому що Антитерористичне законодавство Угорщини дозволяло Службі національної безпеки здійснювати широкомасштабні таємні заходи спостереження – таємний запис розмов, розкриття листів і посилок, а також перевірку її запису змісту електронних повідомлень без відома або згоди осіб, за якими здійснюється спостереження. Суд погодився із заявниками, визнавши, що мало місце порушення ст. 8 Конвенції. У п. 57 рішення Суд вкотре сформулював критерії оцінки розумності відповідного вторгнення в приватність, зазначивши наступне. При врівноваженні інтересів держави-відповідача щодо захисту її національної безпеки шляхом використання заходів таємного спостереження й серйозності втручання з правом заявника на повагу до його або її приватного життя, органи національної влади користуються певною свободою розсуду у виборі способів досягнення законної мети захисту національної безпеки. Одна, ця свобода розсуду підлягає європейському спостереженню, що охоплює як законодавство, так і рішення про його застосування. З урахуванням ризику того, що система таємного спостереження створена для захисту національної безпеки, може пошкодити, або навіть знищити демократію під прикриттям її захисту, Суд повинен бути задоволений тим, що існують належні й ефективні гарантії проти зловживання. Оцінка залежить від обставин справи, таких, як характер, обсяг і тривалість можливих заходів, підстави, необхідні для наказу про їх використання, органи, компетентні санкціонувати, здійснювати і контролювати їх, і тип правового захисту, що надається національним правом. Суд повинен визначити, чи відповідають процедури контролю над виданням наказів і здійсненням обмежувальних заходів тому, щоб обмежити «втручання» рамками «необхідного в демократичному суспільстві» (див.: *Klass and Others*, цит. вище, §§ 49, 50 і 59; *Weber and Saravia*, цит. вище, §106; *Kvasnica v. Slovakia*, № 72094/01, § 80, 9 червня 2009 р.; *Kennedy*, цит. вище, §§ 153 і 154; і *Roman Zakharov*, цит. вище, § 232).

² Проілюструємо логіку «розумної мінімізації» на прикладі однієї з найбільш інтрузивних слідчих дій – обшуку житла чи іншого володіння особи (статті 233–236 КПК України):

час проведення обшуку: хоча КПК України не містить абсолютної заборони на проведення обшуку в нічний час (ч. 4 ст. 223). Відповідно до ч. 2 ст. 236 КПК імпліцитна врахована законодавцем

трузивному сегменті розумність повинна орієнтувати органи на мінімізацію процесуальної шкоди: кількість вилученого, обсяг копіювання даних, тривалість блокування доступу, залучення спецпідрозділів, публічність дій тощо. У той час як формально законний доступ без критерію розумності може означати тотальне вторгнення.

Розумність як індикатор процесуальної добросовісності

Звернемо увагу, що в практиці ЄСПЛ вимога розумності інтегрована в стандарт обґрунтованого та справедливого процесу й є ключовим елементом оцінки *добросовісності процедурного втручання*. Адже системний аналіз практики ЄСПЛ, свідчить, що для Суду інтегральним нормативно-ціннісним виміром оцінки кримінального провадження є саме «*процесуальна добросовісність*»: вона охоплює розумність процесуальних рішень і включає пропорційність як один із інструментів, але не зводиться до них, виконуючи роль системного запобіжника проти формалізму й свавілля. При цьому *процесуальна добросовісність* не постає як автономно сформульований принцип, однак виводиться Судом із сукупності вимог справедливого процесу, верховенства права та заборони свавілля (статті 5, 6, 8 Конвенції). Її генеза пов'язана з еволюцією підходу Суду від формальної законності до оцінки *якості процесу (quality of procedure)*, зокрема добросовісності дій органів влади, чесності процесуальної поведінки та лояльності держави до прав

розумність вимагає його проведення в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє (якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку);

обсяг обшуку: КПК імперативно вимагає конкретизацію предмету обшуку – відповідно до ч. 2 ст. 235 Кодексу в ухвалі суду мають бути конкретизовані приміщення (їх частини), в яких дозволено проводити обшук, а також речі, документи й особи, яких планується відшукати (ст. 235).

спосіб проведення обшуку: хоча КПК прямо це не встановлює, втім у руслі розумної мінімізації обшук має проводитися без невинуватого пошкодження майна: навіть законний обшук не легітимізує руйнівні або демонстративно силові дії, якщо доступ до шуканих об'єктів може бути забезпечений іншим, менш обтяжливим способом;

коло осіб, щодо яких здійснюється втручання: хоча обшук проводиться в конкретному володінні, розумність вимагає мінімізації втручання в права третіх осіб, які не є учасниками кримінального провадження (члени сім'ї, співмешканці та ін.). Формально допустиме втручання (слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчинити будь-які дії, що заважають проведенню обшуку ч. 3 ст. 236 КПК; за рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження – ч. 5 ст. 236 КПК) не повинно автоматично поширюватися на всіх присутніх;

тривалість обшуку – КПК України не встановлює граничної тривалості обшуку, однак за аналогією з інститутом розумного строку (ст. 28) обшук має тривати стільки часу, скільки об'єктивно необхідно для досягнення його мети. Затягування обшуку без процесуальної потреби перетворює допустиме втручання на надмірне.

Таким чином, у вимірі розумності обшук як допустимий захід не може реалізовуватися за логікою максимального використання повноважень. Кожен його параметр – час, обсяг, спосіб, коло осіб і тривалість – має бути не просто формально дозволеним, а розумно мінімізованим, що перетворює принцип «дозволено» на стандарт «дозволено настільки, наскільки це об'єктивно необхідно».

особи. Процесуальна добросовісність означає, що держава, здійснюючи кримінальне переслідування, не лише дотримується формальних процедур, а й діє *послідовно, прозоро, не маніпулятивно та без прихованих цілей*, не зловживаючи процесуальними повноваженнями навіть за наявності законних підстав для втручання.

Хоча термін «*процесуальна добросовісність*» зазвичай не має прямого текстуального закріплення ані в міжнародно-правових актах, ані в національному кримінальному процесуальному законодавстві, його змістовна присутність обумовлена антропологічною основою кримінальної процедури, у центрі якої перебуває людина, її гідність, автономія та свобода від свавільного втручання. Саме ця людиноцентрична парадигма зумовлює існування та функціонування низки процесуальних інститутів як на рівні галузевого законодавства, так і на конституційному рівні, а також знаходить своє відображення в судовій практиці, які в сукупності формують нормативно-практичний каркас, співзвучний концепції процесуальної добросовісності, попри відсутність її прямого унормування в законі.

Як зазначає М. Погорецький, у контексті допустимості доказів процесуальна добросовісність у кримінальному провадженні становить одну з ключових засад доказового права, оскільки вона визначає якість, легітимність та справедливість усього процесу доказування. У сучасній доктрині процесуальна добросовісність розглядається як інтегральна характеристика, що охоплює одночасно походження доказу, правомірність та пропорційність процедур його отримання, а також добросовісність поведінки суб'єктів кримінального процесу... Процесуальна добросовісність нерозривно пов'язана з принципом верховенства права, який вимагає не лише формального дотримання норм кримінального процесу, але й забезпечення їх змістовної відповідності правам людини й загальній справедливості. Це означає, що оцінка допустимості доказу повинна виходити не лише з відповідності процедури букві закону, а й з аналізу того, чи не порушувався в процесі його отримання зміст конституційних прав особи, зокрема автономність її волі, право на приватність, заборона примусу. У такому аспекті ... процесуальна добросовісність у доказуванні постає не як другорядна вимога чи технічна формальність, а як системний критерій, що забезпечує зв'язок кримінального процесу з принципами верховенства права, прав людини та загальної справедливості, а також лежить в основі функціонування інституту допустимості доказів у сучасному демократичному правопорядку [19, с. 36–38].

Саме концепція «*доказової добросовісності*», на думку М. Погорецького, має визначати подальший розвиток національної моделі доказування та поєднує вимоги законності, пропорційності, автономності волі, технічної надійності цифрових процесів та прозорості алгоритмічних процедур. Запровадження такої моделі означає переорієнтацію допустимості з формального дотримання процесуальних приписів на їх змістовну відповідність принципам чесності, неупередженості та справедливості [19, с. 38]. У продовження зазначимо про те, що вектор процесуальної добросовісності має стати головним модифікатором всієї

кримінальної процедури (закону та практики), особливо в межах її інтрузивних інститутів.

Тож критерій розумності виступає не лише як елемент оцінки пропорційності обмежень прав, а й як суттєвий *індикатор процесуальної доброчесності* процесуальних рішень, оскільки вимагає не формальної домірності в застосуванні обмежень прав та свобод людини, а належної мотивації із «relevant and sufficient reasons». При цьому процесуальна доброчесність і розумність є тісно переплетеними стандартами: розумність у виправданні втручання виступає індикатором (мірою) доброчесності рішення, а доброчесність – ширшим концептом, який включає розумність, пропорційність і належну аргументацію.

Щодо доцільності унормування засади розумності

З огляду на самостійний правовий регулятивний потенціал категорії «розумність», що віддзеркалює сутність суб'єктивної людської природи, її відповідності концепції принципу верховенства права, та з урахування об'єктивних потреб практики кримінального провадження видається доцільним закріплення стандарту розумності на галузевому рівні, зокрема як вимогу, що ставиться до всіх процесуальних дій та рішень.

І хоча така вимога має оцінний характер та здебільшого апелює до правосвідомості офіційних суб'єктів кримінального провадження, будучи закріпленою на нормативному рівні в системному зв'язку з іншими правовими вимогами, що містяться в чинному законодавстві, вона дозволить обмежити дискреційність кримінального провадження загальною правозахисною орієнтацією сучасного процесу, підвищити роль соціальної позитивної відповідальності правозастосовників

Хоча широка дискреція в кримінальному провадженні є об'єктивно виправданою як умова індивідуалізації процесуальної справедливості, вона водночас несе ризик переростання у свавілля через можливі зловживання, вибірковість застосування стандартів і підміну правових критеріїв суб'єктивними оцінками суб'єкта владних повноважень

Розглядувана вимога, діючи в усіх випадках, коли кримінальною процесуальною нормою допускається розсуд, матиме високий потенціал для правозастосовної діяльності, сприятиме формуванню нового типу правосвідомості слідчих, прокурорів та суддів. Повністю погоджуємось із Т. Лоскутовим у тому, що «... необхідність вирішення питання про правове регулювання засади розумності в КПК обумовлюється надлишковим формалізмом та дефектністю кримінальних процесуальних норм, що може негативно відобразитися на результативності практики кримінального судочинства. До того ж ... включення засади розумності в зміст КПК не буде зовсім новим проявом унормування вимоги здорового глузду для регулювання правовідносин. Інші кодифіковані нормативно-правові акти вже містять зазначену засаду у нормативних приписах. Як приклад законо-

давчої регламентації засади розумності можна навести Цивільний кодекс України (п. 6 ч. 1 ст. 3) та Сімейний кодекс України (ч. 9 ст. 7)» [2].

Тож, пропонуємо доповнити КПК нормою наступного змісту.

«Процесуальні рішення та дії в кримінальному провадженні мають бути не лише законними та обґрунтованими, а й розумними – такими, що є об'єктивно необхідними, співмірними до мети їх ухвалення чи вчинення та з позиції здорового глузду забезпечують найбільшу ефективність вирішення завдань кримінального провадження, а у разі, якщо їх вчинення чи прийняття передбачає застосування певних обмежень конституційних прав та свобод особи, такі обмеження мають бути якомога найменш обтяжливими з урахуванням специфіки обставин конкретного кримінального провадження.

ВИСНОВКИ

Розумність у кримінальному провадженні виступає самостійним і системоутворюючим правовим стандартом, який не зводиться до законності, обґрунтованості чи пропорційності, а виконує функцію вектора правильної пріоритетності в правозастосуванні, особливо в інтрузивному сегменті.

Практика ЄСПЛ переконливо свідчить, що навіть формально законне й пропорційне втручання може бути визнане несумісним із Конвенцією, якщо воно не є об'єктивно необхідним, оптимальним і належно мотивованим із наведенням *relevant and sufficient reasons*, що підтверджує ширший зміст вимоги розумності порівняно з класичним тестом пропорційності. Співвідношення розумності та пропорційності в кримінальному провадженні має ієрархічний характер, за якого пропорційність виступає необхідним, але не вичерпним інструментом оцінки допустимості втручання, тоді як розумність охоплює ширший спектр критеріїв, пов'язаних із оптимальністю, доцільністю, процесуальною економією й якістю мотивування. Саме через призму розумності стає можливим виявлення формально пропорційних, але фактично надмірних або процесуально «грубих» рішень, що не відповідають стандартам справедливого судочинства.

Розумність виконує функцію обмежувача дискреції, трансформуючи дозволене законом втручання в модель «дозволено настільки, наскільки необхідно», та запобігає процесуальному максималізму, формалізму й логіці втручання «про всяк випадок».

В умовах цифровізації кримінального провадження вимога розумності набуває особливої актуальності, оскільки доступ до електронних даних і цифрових слідів за своїм змістом може бути значно інтенсивнішим за традиційні слідчі дії, що зумовлює необхідність застосування стандарту «цифрової розумності» та логіки розумної мінімізації втручання.

Розумність у практиці ЄСПЛ тісно пов'язана з концепцією процесуальної добросовісності, виступаючи її індикатором: нерозумне, хоча й формально допустиме втручання підриває якість процедури та ставить під сумнів справедливість усього кримінального процесу.

З огляду на регулятивний потенціал і потреби правозастосовної практики обґрунтованим є висновок про доцільність нормативного закріплення засади розумності в КПК України, що дозволило б системно обмежити дискрецію органів кримінального провадження людиноцентричною орієнтацією, підвищити рівень процесуальної добросовісності та зменшити ризики свавільного втручання у права і свободи людини.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Глинська Н. В. Розумність як стандарт доброякісності кримінальних процесуальних рішень. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2013. Вип. 26. С. 156–172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2013_26_15
- [2] Лоскутов Т. О. Правове регулювання засади розумності у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Київський часопис права*. 2023. №1. С. 350–355. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/download/298/285> <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2022-79-2-11-18>
- [3] Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016 – . Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (гол.) та ін. 2017. 952 с.
- [4] Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. 392 с.
- [5] Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : монографія. Київ : Істина, 2014. 586 с.
- [6] Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 576 с.
- [7] Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.
- [8] Рабінович С. П. Нормативний зміст засади розумності: природно- та позитивно-правовий виміри. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. №7. С. 47–58.
- [9] Radbruch G. Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristen-Zeitung*. 1946. Bd. 1. Nr. 5. S. 105–108. URL: <http://www.jstor.org/stable/20800812>
- [10] Радбрух Г. Законне неправо та надзаконне право / пер. з нім. В. С. Бігуна. *Проблеми філософії права*. 2004. Т. II. С. 93–94.
- [11] Юдківська Г. Принцип пропорційності в системі захисту прав людини. *Слово Національної школи суддів України*. 2015. №4 (13). С. 118–123.
- [12] Макбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ : К. І. С., 2010. 576 с.
- [13] Циппеліус Р. Юридична методологія. Київ : Реферат, 2004. 76 с.
- [14] Михайленко В. В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 281 с.
- [15] Богініч О. Л. Принципи права: окремі онтологічні, гносеологічні та аксіологічні проблеми. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 102–107.
- [16] Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
- [17] Страшинський Б. Р. Принцип розумності в праві: теоретико-правові аспекти : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2022. 252 с.

- [18] Каланча І. Докази електронної форми у кримінальному процесі України: теорія та практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2025. 617 с.
- [19] Погорецький М. А. Допустимість доказів у кримінальному процесі та процесуальна добросесність: доктрини і практика (порівняльно-правове дослідження). *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 1–2. С. 22–59. URL: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/22-59>

REFERENCES

- [1] Glynska, N. V. (2013). Reasonableness as a standard of good quality of criminal procedural decisions. *Issues of combating crime*, 26, 156–172. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2013_26_15
- [2] Loskutov, T. O. (2023). Legal regulation of the principle of reasonableness in criminal proceedings under martial law. *Kyiv Journal of Law*, 1, 350–355. Retrieved from <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/download/298/285> <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2022-79-2-11-18>
- [3] Great Ukrainian Legal Encyclopedia: in 20 vols. (2016). Kharkiv: Law. Vol. 3: General Theory of Law (2017). In O. V. Petryshyn (head) et al. (Eds.).
- [4] *General Theory of Law*. (2015). In M. I. Kozyubry (Ed.). Kyiv: Vaite.
- [5] Glynska, N. V. (2014). *Conceptual Principles of Determining and Ensuring Standards of Good Quality of Criminal Procedure Decisions*. Kyiv: Istina.
- [6] Rabinovich, S. P. (2010). Natural-law approaches in legal regulation: monograph. Lviv: Lviv. State University of Internal Affairs.
- [7] Vapnyarchuk, V. V. (2017). *Theory and practice of criminal procedural evidence*. Kharkiv: Yurayt.
- [8] Rabinovich, S. P. (2007). Normative content of the principle of reasonableness: natural and positive-legal dimensions. *Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 7, 47–58.
- [9] Radbruch, G. (1946). Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristen-Zeitung*, 1(5), 105–108. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/20800812>
- [10] Radbruch, G. (2004). Legal wrong and superlegal law. In V. S. Biguna (Ed.). *Problems of the philosophy of law*, II, 93–94.
- [11] Yudkivska, G. (2015) The principle of proportionality in the system of human rights protection. *Slovo of the National School of Judges of Ukraine*, 4(13), 118–123.
- [12] McBride, D. (2010). *The European Convention on Human Rights and Criminal Procedure*. Kyiv: K. I. S.
- [13] Tsyppeilius, R. (2004). *Legal methodology*. Kyiv: Abstract.
- [14] Mykhailenko, V. V. (2019). *Implementation of the principle of the rule of law in criminal proceedings* (Candidate dissertation, Kyiv, Ukraine).
- [15] Boginich, O. L. (2012). Principles of Law: Some Ontological, Epistemological and Axiological Problems. *Almanac of Law*, 3, 102–107.
- [16] Kolodiy, A. M. (1998). *Principles of Law of Ukraine*. Kyiv: Yurinkom Inter.
- [17] Strashynskiy, B. R. (2022). *The Principle of Reasonableness in Law: Theoretical and Legal Aspects* (Doctor of Philosophy Dissertation, Kyiv, V. M. Koretsky Institute of State and Law, NAS of Ukraine).
- [18] Kalanchya, I. (2025). *Electronic Evidence in the Criminal Process of Ukraine: Theory and Practice* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine).
- [19] Pogoretsky, M. A. (2025). Admissibility of evidence in criminal proceedings and procedural integrity: doctrines and practice (comparative legal study). *Bulletin of Criminal Procedure*, 1–2, 22–59. Retrieved from <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/22-59>

Наталія Валеріївна Глинська

Докторка юридичних наук, професорка

Завідувачка відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса

Національної академії правових наук України

61002, вул. Григорія Сковороди, 49, Харків, Україна

e-mail: nataglynska@gmail.com

Nataliia V. Glynska

Doctor of Law, Professor

Head of the Department of Criminal Procedure and Judiciary Research

Academician V. V. Stashys Research Institute for the Study of Crime Problems of the
National Academy of Legal Sciences of Ukraine

61002, 49 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

e-mail: nataglynska@gmail.com

Рекомендоване цитування: Глинська Н. В. Розумність як вектор правильної пріоритизації в «інтрузивному сегменті» кримінального провадження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 2. С. 283–305. <https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.283>.

Suggested Citation: Glynska, N. V. (2026). Reasonableness as a Vector of Proper Prioritization in the «Intrusive Segment» of Criminal Proceedings. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(2), 283–305. <https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.283>.

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License